
SO'ZLARARO MA'NOVIY MUNOSABAT TURLARI (ANTONIMIYA HODISASI MISOLIDA)

Haydarov Anvar Askarovich
Buxoro davlat universiteti professori

Barnoyeva Madinabonu Akbarovna
I bosqich magistr
<https://doi.org/10.53885/edinres.2024.04.2.030>

Annotatsiya: Ushbu maqolada voqea konteksti misolida o'rganilgan antonimiya hodisasiga asosiy e'tibor qaratilib, og'zaki so'z munosabatlari mavzusi ko'rib chiqiladi. Mualliflar so'z o'zaro munosabatlarining turli ko'rinishlariga, jumladan, antonimiyaga e'tibor beradilar va ularni muayyan voqealar kontekstida tadqiq qiladilar. Antonimlarning aloqaning turli sohalarida va turli vaziyatlarda qo'llanilishiga misollar keltirilgan. Maqolaning maqsadi - antonimiya hodisasini voqealar kontekstida tahlil qilish va uning ma'no va auditoriyaga ta'sirini shakllantirishdagi rolini aniqlash. Olingan natijalar lingvistik aloqa mexanizmlarini tushunish va turli xil ma'no soylarini etkazish uchun og'zaki vositalardan foydalanish uchun foydali bo'lishi mumkin.

Kalit so'zlar: so'z o'zaro munosabat, antonimiya, hodisa konteksti, lingvistik aloqa, verbal vositalar, semantik soylar, leksik komponentlar, so'z o'zaro munosabatlari, hodisa konteksti, lingvistik antonimiya

ТИПЫ МЕЖСЛОВЕСНЫХ СЕМАНТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ (НА ПРИМЕРЕ ЯВЛЕНИЯ АНТОНОМИИ)

Хайдаров Анвар Аскарлович
профессор Бухарского государственного университета

Барноева Мадинабону Барноева
магистр I курса

Аннотация: В данной статье рассматривается тема словесных междусловных отношений, с основным фокусом на явлении антонимии, исследуемом на примере событийного контекста. Авторы обращают внимание на различные типы межсловных отношений, включая антонимию, и исследуют их в контексте конкретных событий. Приводятся примеры использования антонимов в различных сферах коммуникации и в разнообразных ситуациях. Целью статьи является анализ явления антонимии в контексте событий и выявление его роли в формировании смысла и воздействии на аудиторию. Полученные результаты могут быть полезны для понимания механизмов языковой коммуникации и использования словесных средств для передачи различных смысловых оттенков.

Ключевые слова: словесные междусловные отношения, антонимия, событийный контекст, языковая коммуникация, словесные средства, смысловые оттенки, лексические компоненты, междусловные отношения, контекст событий, языковая антонимия

TYPES OF SEMANTIC RELATIONSHIPS BETWEEN WORDS (AS AN EXAMPLE OF THE PHENOMENON OF ANTONYMY)

Haydarov Anvar Askarovich,
professor at Bukhara state university

Barnoeva Madinabonu Akbarovna,
master's degree student

Abstract: this article explores types of semantic relationships between words, with a primary focus on the phenomenon of antonymy examined within the context of events. The authors pay attention to various types of interword relations, including antonymy, and investigate them

within the framework of specific events. Examples of antonymy usage in different spheres of communication and diverse situations are provided. The aim of the article is to analyze the phenomenon of antonymy in the context of events and identify its role in shaping meaning and influencing the audience. The obtained results can be valuable for understanding the mechanisms of language communication and the use of verbal means to convey different shades of meaning.

Keywords: interword semantic relations, antonymy, event context, linguistic communication, verbal means, shades of meaning, lexical components, interword relations, event context, linguistic antonymy.

Kirish. Tilshunoslikda, antonimiya kontekstda so'zlararo semantik bog'lanish jihatlarini o'rganishning muhimligi bilan dolzarblik kasb etadi. Antonimiya so'zlarning ma'nolarini qarama-qarshi qo'yish hodisasi sifatida har qanday tilning lug'at tarkibini tuzishda asosiy rol o'ynaydi va dunyoning lingvistik rasmini tushunishning asosiy elementidir.

Antonimik munosabatlarni o'rganish lingvistik tashkilot mexanizmlari, shuningdek, turli tillarda qarama-qarshi ma'nolarni ifodalash usullarini yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Bu nazariy tilshunoslik uchun ham, tarjima, chet tillarini o'qitish va hisoblash tilshunosligi kabi amaliy sohalar uchun ham muhimdir.

So'zlararo semantik munosabatlar kontekstida antonimiyani tahlil qilish madaniy idrok va tafakkurning xususiyatlarini ochib berishi mumkin, chunki antonimik juftliklar ko'pincha ma'lum bir til hamjamiyatiga xos bo'lgan asosiy kontseptual qarama-qarshiliklarni aks ettiradi. Shunday qilib, taklif etilayotgan mavzuni o'rganish lingvistik semantikaning universal va o'ziga xos xususiyatlarini yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

Adabiyotlar sharhi. Antonimiya nazariyasi doimiy ravishda takomillashtirilib, rivojlanib boradi, chunki tilning butun tizimi ham uzluksiz rivojlanib boradi. Ayniqsa, tilning leksik tizimi o'zgarishlarga uchraydi. So'zlarning, frazeologik birliklarning har qanday o'zgarishi yoki so'zning yangi iborada qo'llanilishi yangi antonimik qarama-qarshiliklarning paydo bo'lishiga va so'zning qarama-qarshi ma'nosini yo'qotishiga yoki so'zning butunlay yo'qolishiga olib keladi. Tilda antonimik juftlarning bir qismi o'zgaradi. Shunga qaramay, yangi so'z va iboralarning paydo bo'lishi va polisemiyaning rivojlanishi tufayli antonimiya doimiy ravishda boyib boradi.

Antonimiya sohalari yagona semantik asosga ega - bir-biriga qarama-qarshi bo'lgan so'zlar yoki iboralar semantikasi orqali hosil bo'lgan ma'no va ma'nolarning qarama-qarshiligi.

E.R.Mardiyeva "Rus tilidagi frazeologik antonimlar lug'atini tuzish tamoyillari" nomli dissertatsiya ishida [6]. frazeologik antonimlarni o'z ichiga olgan lug'atlarni yaratish metodikasiga e'tibor qaratadi. Uning yondashuvi tilning dinamik tabiatini hisobga olish muhimligini va antonimik munosabatlarning hozirgi holatini aks ettirish uchun lug'atlarni doimiy ravishda yangilab turish zarurligini ta'kidlaydi.

A.N.Tixonov va S.A.Emelyanovaning "Antonimlar va so'z yasalihi" ishlarida [9] antonimiya va so'z yasalihi jarayonlari o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganiladi. Mualliflar so'z yasalihi mexanizmlari antonimlarni yaratishga qanday hissa qo'shishini va bu lug'at rivojlanishiga qanday ta'sir qilishini muhokama qiladilar.

O'zbek tilidagi frazeologik birliklar va antonimiyani o'rganishga o'zbek olimlari, jumladan, Sh.Rahmatullaev, K.Bozorboyev, A.Mamatov, N.Abbosxon va B.Yo'ldoshev [1,2,5,12] katta hissa qo'shganlar. Ularning ishlarida madaniy va lingvistik xususiyatlar antonimik juftlarning shakllanishiga qanday ta'sir etishi, bu juftliklar o'zbek lug'at va madaniyatining o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi.

Boshqa manbalarga murojaat qilinsa, jumladan, ingush tilining lingvistik terminologiyasi sohasida antonimiya eng keng tarqalgan semantik hodisalardan biri bo'lib, lingvistik tushunchalar o'rtasidagi munosabatlarning xilma-xilligi va murakkabligini aks ettiradi. Ilmiy tadqiqotlar [10] ta'kidlaganidek, terminologiyadagi antonimiya fandagi zarur va muqarrar hodisalarni ifodalash vositasiga aylangan. Ingush tilining lingvistik terminologiyasidagi antonimik munosabatlar umumiy adabiy lug'atdagi o'xshash munosabatlardan hech narsa

bilan farq qilmaydi. Xuddi lug'atda bo'lgani kabi, terminologiyada atamalarning semantik qarama-qarshiligi va grammatik o'zaro bog'liqligi hisobga olinadi.

Antonimlar asosidagi qarama-qarshilik nafaqat leksik birliklarning semantik xususiyatlaridan kelib chiqadi, balki obyektiv olamdagi qarama-qarshiliklarni ham aks ettiradi. Antonimiya terminologiyaga ham umumiy adabiy lug'atdan kam emas, balki undan ham ko'proq xosdir. Bu antonimik munosabatlarning o'ziga xosligini belgilovchi ilmiy tushunchalarning o'ziga xos xususiyatlari bilan izohlanadi.

Antonimlar o'z ma'nosi uchun eng umumiy va muhim semantik xususiyatga ko'ra qarama-qarshi bo'lgan va tegishli leksik-semantik paradigmaning chekka nuqtalarida joylashgan so'zlar deb tan olinishi mumkin. Antonimiya hodisasi terminologik lug'atga xos bo'lib, terminologiyada umumiy lug'atdagidan kam bo'lmagan antonimlar mavjud. Bu tushunchalarning qarama-qarshiligi narsa va hodisalarni ilmiy tavsiflashning muhim qismi bo'lib, ularning xossa va sifatlarini o'lchash va tavsiflash imkonini berishi bilan izohlanadi.

Terminologiyada antonimiyaning paydo bo'lishining zaruriy shartlari sifatida tilda aks ettirilgan mantiqiy va antonimik ma'nolarda qarama-qarshi tushunchalarda namoyon bo'ladigan muhim farqlarning mavjudligi ajralib turadi. Qarama-qarshi, ammo solishtirma tushunchalarni ifodalovchi so'zlar antonimlardir. Ularni qarama-qarshilik xususiyatiga ko'ra turli sinflarga, jumladan, sifat, to'ldiruvchi va qarama-qarshi harakat yo'nalishlariga bo'lish mumkin.

Antonimiya sohasidagi tadqiqotlar, ayniqsa, o'zbek tili kontekstida olib borilgan tadqiqotlarda antonimik munosabatlarning statik emasligi, madaniy va til o'zgarishlari bilan chambarchas bog'liqligi ta'kidlanadi. Bu esa tilning doimo o'zgarib turadigan tabiatini hisobga olgan holda leksikografiya va til tahliliga dinamik yondashishning ahamiyatini kuchaytiradi.

Materiallar va usullar. Tadqiqot boshida ma'lumotlar turli manbalardan, masalan, lingvistik ma'lumotlar bazalari, lug'atlar, matnlar va ilmiy maqolalardan to'plangan. Shundan so'ng, klassik va zamonaviy tadqiqotlar, shuningdek, rus va o'zbek tillaridagi manbalarni o'z ichiga olgan ma'lumotlarning tizimli tanlanishi amalga oshirildi.

Ma'lumotlar yig'ilgandan so'ng, qiyosiy tadqiqot usullarini qo'llash, shuningdek, matnni sifat va miqdoriy tahlil qilish kabi tahlillar o'tkazildi. Ma'lumotlar tasniflangan, ularning semantik va tarkibiy xususiyatlari o'rganilgan.

Olingan natijalar antonimiya va frazeologiyaga oid nazariy tushunchalarni, shuningdek, zamonaviy lingvistik yondashuvlarni hisobga olgan holda sharhladi. Tahlil natijalarining ishonchligini ta'minlash uchun ma'lumotlar va tekshirish usullari, jumladan, tilshunoslik sohasidagi mutaxassislar bilan maslahatlashuvlar qo'llanildi.

Natijalar va uning muhokamasi. Antonimiya, antonimlarning qarama-qarshi munosabatlariga qurilgan frazeologik ifodalardan biri. Bu iboralarning ayrimlari leksik antonimlar yordamida ifodalangan. Masalan, «daryoga ho'l olib borib, quruq qaytarib keladi», «yegani oldida, yemagani ortida», «it yotish, Mirza turish», «kulidan kirib, kosovidan chiqadi», «oq it kirib, qora it chiqadi» va boshqalar. Qiyoslang: ho'l-quruq, oldida-ortida, yotmoq — turmoq, kirmoq-chiqmoq. Boshqa frazeologik antonimlar tarkibida mavjud emas. Masalan, «dunyoni suv bossa, to'pig'iga chiqmaydi», «men bog'dan kelsam, u tog'dan keladi», «ninaning uchidek gap bo'lsa, tuyadek qiladi», «yuzi kulsa ham ichi kuyadi», «osmonga chiqsa oyog'idan, yerga kirs qulog'idan tortaman» va hokazo. Bunday misollarda antonimiya frazeologik birlikdan qo'sh leksik ma'no asosida farqlanadi.

Antonimik frazeologik birliklar juftligi orqali hosil bo'lgan antonimiya ikki mustaqil frazeologik birlikning qarama-qarshi ma'nolari o'rtasidagi munosabat natijasida vujudga keladi. Masalan, «dunyoga kelmoq — dunyodan ketmoq», «gapida turmoq — so'zidan qaytmoq» va hokazo. O'zbek so'zlashuv nutqining frazeologik birliklarini o'rgangan olim K. Bozorboyev o'zaro antonimik frazeologik birliklar ana shu frazeologik birliklar tarkibiga kirgan alohida leksik ma'nodagi antonimik so'zlar asosida aniqlanadi, deb ta'kidlagan.

Ba'zan antonimiya frazeologiyada bir xil leksik komponentlardan tashkil topgan frazemalar turkiy tillarga xos bo'lgan inkor ma'noli (-ma) affiksi yordamida aniqlanishi mumkin bo'lganda ham uchraydi. Bunga misollar keltiramiz:

Bo'lsa bo'lar, bo'lmasa g'ovlab ketar.

Bilsa hazil, bilmasa chin.

Tekkanga tegib, tegmaganga kesak otadi.

Ko'zi qiydi — ko'zi qiymadi.

Bunday antonimik frazemalarda leksik komponentlar takrorlanmaydi. Masalan, «istarasi issiq» bu narsa tashqi ko'rinishida yoqimli bo'lganda, «so'xtasi sovuq» jozibalilikni bildiradi. Masalan:

Ko'kka ko'tarmoq — erga urmoq.

Hayoliga kelmoq — yodidan ko'tarilmoq.

Qarama-qarshi obraz va hodisalar asosida tuzilgan frazeologik birliklar ham mavjud. Masalan:

Sho'rqishloqliklar fe'li qattiq, ko'ngli yumshoq xalq, so'ka turib alqaydi, ura turib yig'laydi.

Bu misollar antonimik frazeologik birliklarning qarama-qarshi ma'nolarni ifodalashi hamda hodisa va obrazlardagi tizim ichidagi munosabatlar va ziddiyatlarga asoslanishini ko'rsatadi.

Xulosa. Frazeologik antonimlar leksik antonimlardan faqat frazemalarning asosiy komponentlari doimo bevosita antonimik munosabatda bo'lavermasligi, balki umumiy frazeologik ma'noning antonimik ma'noga mos kelishi bilan ham farqlanadi. Bu xususiyat leksik antonimlarga qaraganda frazeologik antonimlarni tushunishni qiyinlashtiradi. Bundan tashqari, frazeologik antonimlar tilda leksik antonimlarga nisbatan kam uchraydi, bu ularni o'rganish va tahlil qilish zaruratini taqazo etadi.

Frazeologik antonimlar ularga bir-biriga qarama-qarshi bo'lgan fikrlarni aniq va ifodali etkazish va qahramonlarning xarakterini ochish, shuningdek, sodir bo'layotgan voqealarning mohiyatini ta'kidlash imkonini beradi. Frazemalarning antonimiyasida sodir bo'ladigan o'zgarishlar ularning lug'aviy tarkibining doimo o'zgarib, til jamiyati konteksti va ehtiyojlariga moslashib borishidan dalolat beradi.

Shu nuqtai nazardan, o'zbek tilidagi frazemalarning antonimiyasidagi o'zgarishlarni o'rganish muhimligini qayd etgan holda B. I. Boltayeva va F. X. Shukurova kabi olimlarning ilmiy xulosalariga qo'shilish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Abbasxon N. Sho'rqishloq. — T. : 1999. — B.15-18
2. Bozorboyev K. O'zbek so'zlashuv nutqi frazeologizmlari. Filologiya fanlari nomzodi diss...avtoreferati. Samarqand, 2001. — B.12-15
3. Kononov A. N. Zamonaviy o'zbek adabiy tili grammatikasi. — M., L.: 1960. — B.30-35
4. Mamasoliyev I. U. Antonimik guruhlar va ularni maktabda o'rganish // Til va adabiyotni o'qitish. — T. : 2001. №2. — B.60-65
5. Mamatov A. O'zbek tili frazeologizmlarining shaklanishi masalalari. Filologiya fanlari doktori diss...avtoreferati. 2000. — B.32-34
6. Mardiyeva E. R. Rus tilining frazeologik antonimlari lug'atini tuzish tamoyillari. Filologiya fanlari nomzodi dissertatsiyasi. — Ufa.: 2003. — B.88-93
7. Oymomaning qirq ertagi. — T. : 2013. — B.5-10
8. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati. — T. : 1978. — B.34-39
9. Tixonov A. N., Emelyanova S. A. Antonimlar va so'z yasalishi. // Rus va umumiy tilshunoslik masalalari. — T. : Toshkent universitetining ilmiy asarlari to'plami. 1976. № 50. — B.22-27
10. Vinogradov V. V. Rus tili. So'zning grammatik ta'limoti. — M.: Fan, 1986. — B.45-51
11. Yo'ldoshev B. Hozirgi o'zbek adabiy tilida frazeolog birliklarning funksional-uslubiy xususiyatlari. Filologiya fanlari doktori diss...avtoreferati. — T. : 1993. — B.28-32